

11003007
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СИСТЕМА І СТРУКТУРА

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2006

Обов'язковий примірник

29086882
115
115
115

Редакційна колегія:

В.І. Гончаров, канд. філол. наук, професор (відповідальний редактор);
А.М. Григораш, канд. філол. наук, доцент (відповідальний секретар);
М.Я. Брицин, докт. філол. наук, професор;
Л.П. Іванова, докт. філол. наук, професор;
Ф.О. Нікітіна, докт. філол. наук, професор;
Н.І. Озерова, докт. філол. наук, професор;
М.Я. Плющ, докт. філол. наук, професор;
О.О. Тараненко, докт. філол. наук, професор;
Л.С. Віннічук, канд. педагог. наук, доцент;
О.І. Дашенко, канд. філол. наук, доцент;
М.П. Дворжецька, канд. філол. наук, професор;
Т.І. Плужнікова, канд. філол. наук, доцент;
Т.В. Слободянюк, канд. філол. наук, доцент;
М.М. Тягунова, канд. філол. наук, доцент;
Н.В. Хруцька, канд. філол. наук, доцент.

Рецензенти:

Н.Л. Іваницька, докт. філол. наук, професор;
Є.А. Карпіловська, докт. філол. наук;
Т.Ю. Ковалевська, докт. філол. наук;
Л.М. Полюга, докт. філол. наук, професор;
О.А. Сербенська, докт. філол. наук, професор.

С40 Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: Зб. наук. праць (Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. — К.: Знання України, 2006. — 316 с. Бібліогр. в кінці ст. — Укр., рос.
ISBN 966-7201-26-0

У збірнику вміщено наукові праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та інших вузів України з актуальних проблем східнослов'янського мовознавства. Тематика статей охоплює питання граматичної будови і лексичного складу східнослов'янських мов, етимології і словотвору, історії і взаємодії мов, культурології і стилістики. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, термінології та лексикографії.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української та російської мов середніх шкіл та гімназій.

ББК 81.2я43

ISBN 966-7201-26-0

© Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, 2006
© Автори статей, 2006

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю., Гловинская М. Юбилейные заметки о неюбилейных словах: ругать и его синонимы // Московск. лингвистический журнал. — М.: Изд-во Московск. ун-та, 1996. — Т. 2.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. — М.: Наука, 1988.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. — М.: Наука, 1998.
4. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. — Львов: Світ, 1997.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. — М., 1988.
6. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. Учеб. Пособие для студентов фак. рус. яз. и литературы пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1977.
7. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: Л.: ЛНУ ім. Франка, 2000.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Под. ред. В.Н. Ярцевой. — М.: Сов. энцикл., 1990.
9. Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: Учебн. пособие. — Минск: Высшая школа, 1997. — 156 с.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под. ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. — 18-е изд., стереотип. — М.: Рус. яз., 1986. — 797 с.
11. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: учебник для студентов — журналистов и филологов. — М.: Едиториал УРСС, 2002. — 368 с.
12. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Л.М. Алексеева, В.И. Аннушкин, Е.А. Баженова и др.; М.Н. Кожина (ред.) — М.: Флинта: Наука, 2003. — 696 с.
13. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. — М.: Наука, 1986. — 141 с.

ИЛЛЮСТРАТИВНЫЙ МАТЕРИАЛ

1. Михалков С. Дядя Степа. — Реутов: Омега, 2004.
2. Успенский Э. Следствие ведут Колобки: Детективная повесть. — М.: РОСМЭН, 1999.

Д.В. Лісничий

КОНТЕКСТУАЛЬНІ АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ ДЕНДРОНІМІВ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ І ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Антонімія слів, пов'язаних між собою відношенням протилежності, є одним з багатьох виявів системних відношень у лексиці. Найяскравіше контрастність значень виражають лексичні антоніми (з грецької *ἀντι...* — префікс, що означає протилежність, і *ὄνομα* — ім'я, назва) — слова (переважно однієї частини мови) або їх окремі значення, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально (діаметрально) протилежними значеннями [14, 36; 13, 27].

У пропонованій статті подається лінгвістична характеристика контекстуальних антонімічних відношень дендронімів (назв деревних рослин) сучасної української літературної мови. Матеріалом дослідження слугували тексти оригінальних українських поезій I половини ХХ ст. Вивчення явища контекстуальної антонімії є актуальним, бо індивідуальне сприйняття світу поетами, які користуються багатством і невичерпністю мовних можливостей, сприяє розширенню кола антонімів сучасної української мови, поповненню їхнього складу. Тому є необхідним проаналізувати умови виникнення цього різновиду антонімічних відношень, дослідити специфіку їх функціонування в системі поетичних творів, виділивши й охарактеризувавши структурні моделі контекстуальних антонімічних пар і рядів, семантику їх членів, структурні типи й різновиди семантичних відношень, засоби їх вираження в опозиціях контекстуальних антонімів.

Лінгвістичними критеріями виділення лексичних антонімів, на думку В.Н. Комісарова, Л.О. Новикова, Л.А. Лисиченко та ін., є такі: 1) лексико-семантичні: а) семантична спільність (антоніми виражають одне й те саме родове по-

няття); б) наявність протилежної семантики; 2) граматичні: повний або частковий збіг валентності антонімів, тобто здатність їх вживатися в однаковому, аналогічному контекстуальному оточенні; 3) функціональні: регулярне протиставлення в мові й мовленні [2, 58; 7, 80-81; 4, 93-94].

На думку Л.М. Полюги, серед іменників загальнономовними лексичними антонімами найчастіше бувають ті, що визначають абстрактні поняття: 1) антоніми, які вказують на якість і, як правило, мотивуються прикметниками (*радість — сум, холод — спека*); 2) антоніми, які вказують на опредмечену дію та утворюються від дієслівних основ (*додавання — віднімання, прихід — відхід*); 3) антоніми, зумовлені прикметниковими та дієслівними основами, які виражають стан, почуття, стосунки між людьми (*любов — ненависть, мир — війна, праця — відпочинок*) [9, 8]. Серед слів, які не утворюють антонімічних пар, В.Я Пастухова та В.П. Тимофєєв називають слова з конкретним предметним значенням (можуть іноді вступати в антонімічні відношення) і наукові терміни [8, 37].

Іменники з конкретним значенням, на думку І.С. Олійника, не входять в антонімічні зв'язки через те, що вони називають поняття, які не мають прямих, співвідносних за протилежністю, відповідників. Тому ці загальнономовні іменники можуть вступати в антонімічні відношення з іншими словами не в прямому, а в переносному значенні [11, 95].

Л.М. Полюга зазначає, що конкретні іменники бувають антонімами рідко, вони, як правило, також співвідносні з абстрактними назвами (*друг — ворог, правдомовець — брехун*) [9, 8]. Отже, назви деревних рослин належать до іменників з конкретним значенням, тому вони не утворюють пар загальнономовних антонімів, а можуть лише входити до складу контекстуальних антонімічних конструкцій.

У мовознавстві не заперечується існування поруч з постійними, або загальнономовними, лексичними антонімами контекстуальних антонімів, але в лінгвістичній літературі немає єдності щодо їх термінології та тлумачення. М.Р. Львов вживає синонімічні терміни «контекстуальні, ситуативні або індивідуально-стилістичні, антоніми» [5, 73], у монографії Л.О. Новикова вони названі мовленнєвими, або індивідуально-авторськими [7, 74], Л.О. Введенська визначає їх як контекстуальні, або okazіональні [1, 14], а Л.М. Полюга надає перевагу терміну «контекстуальні антоніми» [9, 18].

М.Р. Львов виділяє дві важливі ознаки контекстуальних антонімів: 1) вони протилежні не за основним значенням, а за переносним, інакомовним, зумовленим контекстом; 2) завжди виразні, образні, вони виникли в мові як результат вживання певного художнього образу, тому, як правило, наявні не в науковому, технічному та офіційно-діловому мовленні, а в поезії, публіцистиці, розмовному мовленні [5, 75-76].

Л.О. Новиков розглядає мовленнєві (контекстуальні) антоніми як такі, що за своїми первинними функціями в мові належать до різних тематичних груп, а своїми вторинними функціями, зумовленими певним контекстом, входять до загальної тематичної групи, нейтралізуючи, усуваючи в контексті значну змістову різницю [7, 74-75].

На думку І. С. Олійника, різниця між постійними лексичними антонімами й антонімами контекстуальними полягає в тому, що постійні антоніми є «сталою категорією в лексичній системі мови і характеризуються загальнонародним значенням», а контекстуальні антоніми як явище індивідуальне «виникають внаслідок переносного вживання слова в особливому, специфічному значенні, яке не закріплене в мові, а створюється лише в певному контексті» [11, 97].

Характерною ознакою контекстуальних, або okazіональних, антонімів Л.О. Введенська вважає наявність їх лише в мовленні якогось одного письменника, публіциста, оратора й незакріпленість загальнонародним вживанням [1, 14]. До ознак такого типу антонімів вона відносить і наявність протилежного значення (як і в узуальних антонімів), а також зазначає, що okazіональні антоніми «завжди повинні співвідноситися з узуальними антонімами, бо в їхньому значенні на перший план виступають ознаки, властиві поняттям, вираженим антонімами мови» [1, 15, 20].

На думку М.Р. Львова, ті контекстуальні антоніми, які часто використовуються в прислів'ях, афоризмах та інших відомих контекстах, перестають бути індивідуально-стилістичними й стають фактами мови [5, 75]. Л.О. Новиков цю закономірність спостерігає у всіх словах, які внаслідок регулярного вживання в мовленні стають протилежними не через семантичні, а через прагматичні особливості мови. Таку протилежність він називає прагматичною (з грецької *πραγματικός* — дійовий, чинний) [7, 156]. Л.М. Полюга зазначає, що «деякі з опозиційних зіставлень настільки утвердилися в мові, що відносяться до сталих словосполучень» [9, 18].

З досліджуваної української поезії I половини ХХ ст. можна виділити 6 пар прагматичних антонімів, компонентами яких виступають дендроніми: а) пари контекстуальних прагматичних антонімів *рожі з білими листками* ↔ *рожі чорні, троянди червоні* ↔ *чорні троянди* в поетичних контекстах зводяться відповідно до пар узуальних антонімів *РАДІСТЬ* ↔ *СУМ, КОХАННЯ* ↔ *РОЗЛУКА*: *...А впадуть [твої слова. — Д. Л.] на рожі з білими листками — Рожі чорні стануть, а мій жаль без тям, А мій жаль без тям...* (В. Пачовський); *Розпливлися вечірні долоні, й мені в душу у дзвоні пісень замість чорних троянди червоні повертає сьогоднішній день* (В. Сосюра). В. Пачовський і В. Сосюра в своїх поезіях дотримуються світової символіки кольорів і спираються на символічне значення квітки декоративної листяної рослини: біла троянда виступає емблемою непорочності, чистоти та цнотливості, а червона троянда символізує пристрасть і бажання, почуттєву красу; у християнській символіці означає пролиту кров, муки, смерть і відродження [10, 350-355; 12, 308-309]; чорний колір майже скрізь символізує негативні сили й сумні події: в інків Перу — смерть, нещастя; у християнській символіці (у православ'ї та інших християнських конфесіях) — колір диявола, потворності, гріха та його спокутування (у Христа); в ісламі — колір помсти; у середньовічній Європі (у лицарсько-дворянській символіці) — ніч, морок, смерть, сум; у масонстві — сум, смерть; у класичній європейській геральдиці — постійність, скромність, смерть, траур, спокій [10, 399-401; 11, 410-411]; б) у громадянській ліриці В. Еллана-Блакитного та М. Рильського в парах контекстуальних прагматичних антонімів *вінок лавровий* ↔ *вінок терновий* і *лавр* ↔ *терен* вінок і гілка південної вічнозеленої рослини лавра виступають греко-римським символом нагороди та перемоги й мають символічне значення «успіх, слава, визнання», а терни й терновий вінок є біблійними символами труднощів, злигоднів і страждання на життєвому шляху людини: *Лиш тому вінок лавровий Увінчає горде чоло, Хто одягне сам терновий, Щоб півтати чарів коло. Коло чарів відьом чорних, Що обмежує пориви І на серці млявість горне У приливі і відливі...* (В. Еллан-Блакитний); *І думав я, і думав зал увесь Про шлях його, де терен з лавром сплівся, Про подвиг mnogorічний, що лишився На вік віків, нетлінний і поднесь* (М. Рильський); в) у поетичному контексті О. Теліги в парі контекстуальних антонімів *мед* ↔ *полін* компонент *мед* означає щось життєтворче, радісне, щасливе, а *полін* має значення «горе, страждання, тяжке життя», яке

утворилося внаслідок метафоричної транспозиції «назва деревної рослини → назва почуття, емоційного стану», має фольклорне походження й базується на основі переносного вживання спільної для обох ЛСВ семи 'гіркий' (гірка на смак рослина → гірке (тяжке) життя): *І що це буде — зустріч, чин, екстаза? Чи дотик смерти на одну хвилину? Душа дозріє, сповниться відразу Подвійним смаком — меду і полину.* У поезії М. Ореста відбулося розширення семантики компонентів пари прагматичних антонімів *мед ↔ полин*, і вони співвідносяться з парою загальнономовних антонімів *ЛЮБОВ ↔ СМЕРТЬ*: *Моє призначення хвилює душу темно. Кінець доріг, висока щерть! З бокала вип'ю я поєднані таємно Мед і полин, любов і смерть.*

Структурні моделі контекстуальних антонімічних пар і рядів

У поетичних творах I половини ХХ ст. дендроніми, пов'язуючись зі словами інших лексико-семантичних полів (ЛСП) або ЛСП «Назви деревних рослин» відношенням протилежності, утворюють контекстуальні антонімічні пари. Якщо ж в одному контексті в антонімічні відношення вступає більше 2-х членів, вони об'єднуються в контекстуальні антонімічні ряди. Залежно від кратної чи некротної кількості членів можна виділити 2 різновиди контекстуальних антонімічних конструкцій:

1) антонімічні пари й ряди симетричної будови (з кратною кількістю членів пари або ряду контекстуальних антонімів): а) модель «1 член ↔ 1 член», наприклад: *А під вами [зорями. — Д. Л.] пройшли Міриади людей — Пари, стиснуті плином гарячим, Збігли на хвилю, роз'єднані болем, — В олеандрах і тундрах Були й перейшли, Є і пройдуть* (Є. Поліщук); б) модель «2 члени ↔ 2 члени», наприклад: *І були б у нього сини і внуки, Не пострікали б шматком задарма. Тільки ж у дуба гілля, а не руки, І сам він не дід — деревина німа* (А. Малишко); в) модель «4 члени ↔ 4 члени»: *І що хто в життєвому вирі Спіймав — чи радощі, чи муку, Барвисту рибу чи гадюку, Алмази творчості блискучі, Чи каяття терни колючі, Чи перли радощів укритих, Чи черепки надій розбитих — Най все в свої пісні складає І співчуття не дожидає* (І. Франко);

2) антонімічні ряди асиметричної будови (з некротною кількістю членів ряду контекстуальних антонімів): а) модель «1 член ↔ 2 члени», наприклад: *Я сто разів сягав рукою По лотосові білі квіти, — Та сто разів росив кервою Геранію й тернові квіти* (П. Карманський); б) модель «1 член ↔ 3 члени», наприклад: *Ще крок — і від межі Полісся Вже не скоцюрблена сосна, А шум волинського узлісся, Широкий лан, лунка весна* (Є. Маланюк); в) модель «1 член ↔ 4 члени», наприклад: *Не форма в теці ти... Ти — сталь, а не мімоза, не літерфарисей, не трус і не ханжа...* (В. Сосюра); г) модель «2 члени ↔ 3 члени», наприклад: *По-нашому співаю — люлі, люлі, Щоб голос мій примари поборов, Щоб горлиці приснились, а не кулі — Черешні й квіти мирні, а не кров...* (І. Муратов); г') модель «3 члени ↔ 4 члени», наприклад: *Широка наша батьківщина, Як тонко Лебедєв-Кумач Відзначив. Пісня солов'їна І віхоли північний плач, Джейран, кабан і лось-рогач, Цитрина й клюква-журавлина, І над усім отим — людина!* (М. Рильський)

Протиставлення контекстуальних антонімів, крім моделі «слово ↔ слово», у поезіях зазначеного періоду представлене й іншими моделями, один або обидва компоненти яких виражені вільними або стійкими словосполученнями, у яких в процесі протиставлення слову підсилюється єдність змісту їх компонентів (в антонімічних словосполученнях один з компонентів (переважно це стрижневе слово) не є окремим антонімом до протиставленого слова, але залежне слово завжди містить антонімічне поняття):

1) модель «слово ↔ вільне словосполучення»: а) модель «слово ↔ підрядне субстантивно-ад'єктивне словосполучення»: *Здіймай сандалії, сідай До столу, госте довгожданий! Не золотий китайський чай, Вино — від нього будеш п'яний* (Ю. Клен); б) модель «слово ↔ підрядне субстантивно-субстантивне словосполучення»: *В крові робітничі плечі (боротьба — не фунт кишмишу), а зорі розбитий глечик в очеретах: шу-шу-шу-шу...* (В. Сосюра);

2) модель «слово ↔ субстантивна художня метафора»: *Почувши перший крик дитини, Я не радію, — знаю я, Що хрест тяжкий їй дасть життя, В квітки тернами каяття, Оберне мрії всі в руїни...* (О. Олесь);

3) модель «слово ↔ ФО зі стрижневим іменником», у якій протиставляється значення слова-антоніма змісту не окремих компонентів, а всій ФО: *Кому щастя корона леліє, А кому в'є терновий вінок, Але князь [Ярослав Осмомисл. — Д. Л.] свого щастя не сміє Ставить вище державних думок* (В. Пачовський);

4) модель «вільне словосполучення ↔ вільне словосполучення», у якій відношення антонімічного протиставлення ускладнюється, бо у словосполученні концентруються антонімічні відношення менших мовних одиниць (морфем, слів, прийменниково-відмінкових конструкцій) і саме словосполучення не є за змістом простою сумою значень його компонентів, а має своє єдине номінативне значення: а) модель «підрядне субстантивно-субстантивне словосполучення ↔ сурядне словосполучення з єднальним зв'язком між компонентами»: *В інших, бач, хліба й шматочка нема, — Ну, а у вас, богу слава, Бачите — пундики й кава* (М. Рильський); б) модель «підрядне вербально-ад'єктивне словосполучення ↔ сурядне словосполучення з єднальним зв'язком між компонентами»: *Для інших (котрі поети) Ворог той, хто пише «не так»: Одним — ті, що пишуть сонети І на рими наводять лак, А другим — розхристаних ритмів, Обскубаних рядків батьки... Комусь — бути побитим... Комусь лаври й вінки...* (В. Еллан-Блакитний); в) модель «підрядне субстантивно-субстантивне метафоричне словосполучення ↔ сурядне словосполучення з єднальним зв'язком між компонентами»: *Там не цвітуть жовтаві рожі туги — там полум'ям цвітуть і праця й спів* (М. Драй-Хмара); г) модель «сурядне словосполучення з єднальним зв'язком між компонентами ↔ підрядне субстантивно-ад'єктивне словосполучення»: *Де ріс полин та бур'яни — Сади колгоспні розцвітають, Там комсомольці восени Добірні яблука збирають* (І. Муратов); г) модель «підрядне субстантивно-ад'єктивне словосполучення ↔ підрядне субстантивно-субстантивне словосполучення»: *Чужа мені північна клюква: Я вітер півдня! Вихор я! Люблю я степ, залитий сонцем, Люблю я пісню солов'я* (О. Олесь); д) модель «підрядне субстантивно-субстантивне словосполучення ↔ підрядне субстантивно-субстантивне словосполучення»: *І виглядає щохвилини У мене з серця самота, І, наче в мертвої людини, Навіки зціплені уста, Що їй не сниться ані сосна На скандинавських берегах, Ані, збентежена і млосна, на Нілі пальма у пісках...* (Т. Осьмачка);

5) модель «бінарна художня метафора ↔ бінарна художня метафора»: а) модель «субстантивна художня метафора ↔ субстантивна художня метафора»: *Невже мене чекають знову Зітхання, зустрічі, пісні, Квітки надії в тернах розпуки І ніжних уст твоїх: «Люблю...»* (О. Олесь); б) модель «ад'єктивна художня метафора ↔ субстантивна художня метафора»: *Кому ж повірить? Іскрам золотистим Чи сивині осик, осик глухих?* (М. Рильський);

б) модель «словосполучення (вільне або фразеологічно зв'язане) ↔ ФО»: а) модель «підрядне субстантивно-субстантивне словосполучення ↔ ФО зі стрижневим іменником»: *І сниться сон мені чудесний: Ходжу по полю, рву квітки, І їй плету вінок з волошок, Все тій, якій вже сплів вінок терновий* (О. Олесь);

б) модель «ФО зі стрижневим іменником ↔ підрядне субстантивно-ад'єктивне словосполучення»: *Із старих і майбутніх віків В нас впливають стрілами очі: Не продайте тернових вінків Наостанку проклятої ночі! Не змінійте тернових вінків На блискучі вінки паперові, Збережіть для майбутніх віків Їх з червоними квітками крові* (О. Олесь); в) модель «ФО зі стрижневим іменником ↔ ФО зі стрижневим іменником»: *Я — син Країни Рад, що і мечем, і словом Разить і тне катів з розмаху, до кісток; Сьогодні ще стоїть вона в вінку терновім, Але вже сплетено лавровий їй вінок!* (М. Рильський)

Структурні типи й різновиди семантичних відношень, засоби їх вираження в опозиціях контекстуальних антонімів

Контекстуальні антоніми до дендронімів утворюють і реалізують контраст у межах двох предикативних одиниць за допомогою різних типів зв'язку між ними:

1) сурядним типом зв'язку пов'язані члени антонімічних конструкцій за допомогою сполучників сурядності: а) антонімічні контексти з протиставними сполучниками *а, але, та* характеризуються значенням прямого протиставлення, а члени антонімічних конструкцій виконують функцію однорідних членів речення та поєднуються протиставним зв'язком; б) в антонімічних моделях із заперечно-стверджувальним парним сполучником *не*, а сила протиставлення сполучників збільшена за допомогою першого компонента — заперечної частки *не*, яка дає змогу підкреслити той елемент значення, який стверджується другим компонентом контрасту; в) антонімічні контексти, утворені за допомогою єднальних одиничних (*і* (*ї*), *та*) і парних (*ані, ані; і, і*) сполучників, характеризуються значенням загальності, а члени антонімічних конструкцій виконують функцію однорідних членів речення; г) антонімічні контексти з розділовими одиничними (*чи*) та парними (*то, то; чи, чи*) сполучниками зі значенням альтернативності;

2) підрядним типом зв'язку пов'язані члени антонімічних конструкцій за допомогою сполучників підрядності та сполучних слів: а) у складнопідрядному реченні нерозчленованої структури з підрядним займенниково-співвідносним за допомогою співвідносних слів, функцію яких виконують вказівний займенник *той* і прислівник займенникового походження *хто*: *Лиш тому вінок лавровий Увінчає горде чоло, Хто одягне сам терновий, Щоб пірвати чарів коло. Коло чарів відьом чорних, Що обмежує пориви І на серці млявість горне У приливі і відливі...* (В. Еллан-Блакитний); б) за допомогою сполучника підрядності *де* разом зі співвідношенням вищо-часових форм дієслів-присудків у різних предикативних частинах складнопідрядного речення розчленованої структури з підрядним місця: *Відшукаю найдужчих, і з ними у завтра піду, І в обійми візьму всіх, що долі дістали тернові, Доки там, де колись будяки красувались в саду, Не розквітнуть троянди, як символ життя і любові* (Л. Забашта); в) за допомогою сполучника підрядності *де* складнопідрядного речення розчленованої структури з підрядним місця, у якому дії підрядних частин передують іншій дії в минулому головної частини: *Там, де ми яблуні садили, Де вчили ми дітей письма, Де пісні вітер легкокрилий Свіжив весняні наші сили, — Вінула непроглядна тьма* (М. Рильський); г) за допомогою сполучника підрядності *коли* складнопідрядного речення розчленованої структури з підрядним часу, у якому дії головної та підрядної частин відбуваються в минулому одночасно: *Свіже гроно винограду Ти від моря привезла В час, коли хуртеча зла І стежки й алеї саду Щедро снігом замела, Наче сріблом залила* (І. Муратов); г) за допомогою сполучника підрядності *хоч* складнопідрядного речення розчленованої структури з підрядним допустовим: *За Комуни ми завжди готові на тортури, на смерть кожну мить. Ми з тобою [В. Сосюра та М. Хвильовий. — Д. Л.] співці малинові, хоч рудими нас хочуть зробити* (В. Сосюра);

3) безсполучниковим типом зв'язку пов'язані члени антонімічних конструкцій, між якими при трансформації безсполучникових речень у сурядні можуть з'являтися сурядні сполучники: а) протиставний сполучник *а*: *Вчительки пригощали нас чаєм, За селом канонада гула...* (Л. Первомайський); б) єднальний сполучник *і*: *А впадуть [твої слова. — Д. Л.] на рожі з білими листками — Рожі чорні стануть, а мій жаль без тями, А мій жаль без тями...* (В. Пачовський)

Крім сполучників сурядності і підрядності та інтонації, контекстуальні антонімічні протиставлення оформлюються в поетичних творах I половини ХХ ст. за допомогою словотвірних, лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів:

1) протиставлення на словотвірному рівні в поезії Л. Забашти: слова *дубочки* з похідною основою, утвореного за допомогою демінутивного суфікса, зі словом *дуби* з непохідною основою: *Під горою над ставом голубим Не дубочки ростуть, а дуби, Пізнаю — це ж те саме дупло, Що колись моє щастя берегло...*;

2) значення антонімів, членами яких виступають дендроніми, підкреслюється контрастністю інших, пов'язаних з ними за контекстом загальнономовних, контекстуальних або прагматичних антонімів іменних частин мови та дієслів: а) іменників *на землі ↔ на чолі, в долині ↔ в горах*, які в поезіях С. Гординського та М. Рильського виконують функцію обставин місця: *...Так хочеться іти — на схід, на захід, В красу вогню, крізь пурпур, гнів і смерть, [...] Щоб на землі випалювати тавра, А на чолі смугастий знак від лавра* (С. Гординський); *В долині персики цвітуть, А в горах знову сніг, І море котиться, як ртуть, Туманові до ніг...* (М. Рильський); б) прикметника й іменника *північна ↔ півдня* в поетичному контексті О. Олеса: *Чужа мені північна клюква: Я вітер півдня! Вихор я! Люблю я степ, залитий сонцем, Люблю я пісню солов'я;* в) дієслів *повідцвітають ↔ зійдуть* у поезії В. Барки: *...Коли ж повідцвітають горя рози, то зійдуть рози втішення нетлінні;* 3) іноді самі антоніми, що вживаються в ширшому контексті, ніж речення, стають своєрідним засобом зв'язку між відрізками цього контексту, наприклад: *Дивуєшся, мій приятелю добрий, Чому в ці дні, коли шаліє обрій І крилами співучими тремтить Вітрами розколихана блакить, Не марю я про ті моря багряні, Про кедрі на високому Ливані, І не п'янять моєї голови Собори злотоверхой Москви. Я знаю, — десь пахучі олеандри На землю кидають солодку тінь... Але мені жагуче захотілось Верби, що сумовито похилилась І ронить срібні котики на став, Де квітень пінну чашу розплескав* (М. Рильський);

4) значення протиставлення одних антонімів, членами яких виступають дендроніми, підкреслюється контрастністю інших, пов'язаних з ними за контекстом слів неантонімічного характеру: а) особових (*ви ↔ я, вам ↔ мені, вам ↔ нам, вам ↔ ми*), особових і предметно-особових (*я ↔ він, ми ↔ він, ми ↔ вони*), особово-вказівних і присвійних (*його ↔ ваш*), означальних та особових (*в інших ↔ у вас*), неозначених (*комусь ↔ комусь*), відносних (*кому ↔ кому*) займенників, а також прономіналізованих числівників у значенні вказівного займенника *ті* (*одні ↔ другі*), прономіналізованого числівника в значенні вказівного займенника *ті* та означального займенника (*в одних ↔ інші*), наприклад: *Для інших (котрі поети) Ворог той, хто пише «не так»: Одним — ті, що пишуть сонети І на рими наводять лак, А другим — розхристаних ритмів, Обскубаних рядків батьки... Комусь — бути побитим... Комусь лаври й вінки...* (В. Еллан-Блакитний); *«Солдатська пісня вам весела і аракчєєвський режим, потьомкінські атрапні села і мертвий міт про третій Рим. А ми в пісні вкладаєм тугу за вербами, які шумлять, викохуючи ту потугу, в якій повстане наша рать»* (Ю. Клен); *І мені в той таємничий час Снилися незаймані слова. Що одні пахтіли, як бур'ян, А другі — як яблука в саду,*

У одних був голос як орган, Інші мали при устах дуду (В. Свідзинський); б) вигуків *годи* ↔ *гей* у поезії М. Рильського, які означають волевиявлення, спонування до дії: Леді й мілорди, месьє і медам! Прошу уклінно до зали! Годі бюджетів, газет, телеграм! Гей! Орхідей і азалій!

5) вживання в поетичних контекстах при одному з членів пар контекстуальних антонімів прикметників з негативною конотацією зів'ялий, мерзлий, худенький, чахлий, червивий, чужий з метою посилення протиставлення, наприклад: Що правий берег ввечері спалахує жар-птицями, І цитрусами зваблює, й дівками-зоряницями, А лівий берег вигляне худенькими дівчатками, І кукурудзи чахлої убогими початками, Крізь зарослі зів'ялого інжиру Каганчиком заблимає з дельфінового жиру (Л. Забашта); І будуть питати нас могили, По яких дорогах ми ходили? По яких дорогах бездорожних, По чужім болоті чи по рожах? (Б. Лепкий);

б) уживання спільного слова при членах контекстуальних антонімічних конструкцій: а) у поетичному контексті О. Ольжича іменника *лаври* при іменниках, у Лесі Українки спільного дієслова *ростуть* із заперечною часткою *не*: ...лаврами діл, а не слова Вінчає велика пора (О. Ольжич); О, як тяжко тим шляхом ходити, широким, битим, курявою вкритим, де люди всі отарою здаються, де не ростуть ні квіти, ні терни! (Лєся Українка); б) різних видових форм дієслова з тим самим лексичним значенням у поезії О. Олєся: І сниться сон мені чудесний: Ходжу по полю, рву квітки, І їй плету вінок з волошок, Все тій, якій вже сплів вінок терновий; в) уживання дієслів з тими самими лексичними значеннями, які при перших членах антонімічних пар мають заперечну частку *не*: Там не цвітуть жовтаві рожі туги — там полум'ям цвітуть і праця й спів (М. Драй-Хмара); Тож не зійде рута на твоїй [дівочій. — Д. Л.] ріллі, а зійде отрута, жалі не малі (Лєся Українка).

Виявленню протиставлення контекстуальних антонімів сприяє також і їхнє розташування: вони переважно розташовані не на початку, а всередині або в кінці речення. Таке розташування можна пояснити тим, що для сприйняття контрасту спочатку поетам потрібно ввести реципієнта (читача або слухача) в контекст протиставлення, а потім подавати саме протиставлення.

Разом зі словотвірними, лексичними, морфологічними й синтаксичними засобами, на думку Л.О. Новикова, М.Р. Львова та ін., контекстуальні антоніми реалізують у поетичних творах I половини ХХ ст. такі семантичні функції [7, 100-125; 6, 23-25] (для наочного уявлення антонімічних контекстів антоніми схематично представлені у вигляді змінних X і Y, які знаходяться в певних смислових відношеннях):

1) значення протиставлення (тобто контрастного зіставлення) протилежностей реалізується в таких антонімічних контекстах: а) не X, а Y: Чи я не ту встеляла руту, Не ті полотна льонови, Чи я не руту, а осмуту На щастя клала в голові? (А. Малишко); б) X, а не Y: І були б у нього сини і внуки, Не пострікали б шматком задарма. Тільки ж у дуба гілля, а не руки, І сам він не дід — деревина німа (А. Малишко). Використання поетами контекстуальних антонімів у цій стилістичній функції зумовлює у поезії І. Муратова нанизування антонімічних пар, а в поетичному контексті В. Сосюра — поширення другого члена антонімічної пари 3-ма контекстуальними синонімами, кожен з яких вжитий із заперечною часткою *не*: По-нашому співаю — люлі, люлі, Щоб голос мій примари поборов, Щоб горлиці приснились, а не кулі — Черешні й квіти мирні, а не кров... (І. Муратов); Не форма в теці ти... Ти — сталь, а не мімоза, не літерфарисей, не трус і не ханжа... (В. Сосюра); в) не X, (-) Y: Ні, не палати, не пальми і злото Бачила Лєся в чужинському краї, — Бідних, що гинуть від

гніту роботи, Дим, що їм небо ясне застилає (Л. Забашта); г) X, не Y: у поетичному контексті С. Гординського наявне поширення другого члена антонімічної пари 2-ма контекстуальними синонімами, кожен з яких вжитий із заперечною часткою не: Чи снити про ясне Бездонне небо, синь на соняшному півдні, Де гострі обрії, де чиста далечінь, Де олеандрів цвіт у синяві погідній І злото помаранч — не верби, не полин, Не будяки сухі на похмурній землі цій [...]?; г) X, а Y: ...Так хочеться їти — на схід, на захід, В красу вогню, крізь пурпур, гнів і смерть, [...] Щоб на землі випалювати тавра, А на чолі смугастий знак від лавра (С. Гординський); Я натомився од екзотики, Од хитро вигаданих слів, — А на вербі срібляться котики, І став холодний посинів (М. Рильський); д) X, але (та) Y, наприклад: Я сто разів сягав рукою По лотосові білі квіти, — Та сто разів росив кервою Геранію й тернові квіти (П. Карманський); е) X — не Y з заперечними порівняльними конструкціями, об'єкти порівняння яких виконують у реченнях функцію іменної частини складеного іменного присудка: — Стій, зламалася пилка, дубина — не м'ята, Подивились: на стовбурі шрами зітлілі (А. Малишко). Відсутність частки не в заперечній порівняльній конструкції П. Тичини ґрунтується на помилковому судженні суб'єкта дії (гусені): Вітер слухати не хоче — Дуба рве, свистить, регоче. Густо Гусінь наліза — думає, що Дуб — лоза; є) X // Y з інтонацією протиставлення: Вчительки пригощали нас часом, За селом канонада гула... (Л. Первомайський); ж) значення протиставлення властиве також контекстам X в Y; X замість Y; X між Y, побудованим на основі іменниково-прийменникових сполучень слів: Невже мене чекають знову Зітхання, зустрічі, пісні, Квітки надій в тернах розпуки І ніжних уст твоїх: «Люблю...» (О. Олесь); А тепер у великому місті замість верб провода наді мною (В. Сосюра); З ласки вищої над нами Вже поблідло чорне зло І багато між тернами Білих лілій розцвіло (Г. Чупринка);

2) значення кон'юнкції (від лат. *conjungere* — об'єднувати) [3, 132] «складання» протилежностей властиве контекстам X і Y, у яких єднальний сполучник і (й) виступає у своїй основній функції: Хто все зідхав — заснуть, втекти, Сховатись за Мазепу й Крути, Коли грозою йшли — віки! — Над полем руті і отрути (Є. Маланюк). Використання поетами контекстуальних антонімів у цій стилістичній функції іноді призводить до нанизування антонімічних пар: Широка наша батьківщина, Як тонко Лебедєв-Кумач Відзначив. Пісня солов'їна І віхоли північний плач, Джейран, кабан і лось-рогач, Цитрина й клюква-журавлина, І над усім отим — людина! (М. Рильський). У заперечних реченнях контекст і X, і Y трансформується в структури ні X, ні Y та ані X, ані Y, у яких значення протилежності нейтралізується, ніби зводиться до необхідної норми, наприклад: О, як тяжко тим шляхом ходити, широким, битим, курявою вкритим, де люди всі отарою здаються, де не ростуть ні квіти, ні терни! (Леся Українка). Значення з'єднання властиве також контекстам X поруч (з) Y; X з Y; між X і Y; із X Y, побудованим на основі іменниково-прийменникових сполучень слів: Українські перші мандарини — З яблунами поруч у саду... (І. Муратов); І думав я, і думав зал увесь Про шлях його, де терен з лавром сплівся, Про подвиг многорічний, що лишився На вік віків, нетлінний і поднесь (М. Рильський); І от Христос науку закінчив. Сім мудреців його благословили. «Неси любов. Вона ж — відплати гнів, людського духу вічні верховини. Іди і вчи, між рож і між тернів... Любов і гнів — це почуття єдине» (В. Сосюра); І дотик твій із терня рожі родить, І по серцях, мов чар солодкий, ходить, І будить, молодить, і оп'яняє (І. Франко);

3) значення зіставлення властиве контекстам X і Y, які в своїй первинній функції використовуються для вираження єднальних відношень, наприклад:

І що це буде — зустріч, чин, екстаза? Чи дотик смерти на одну хвилину? Душа дозріє, сповниться відразу Подвійним смаком — меду і полину (О. Теліга);

4) вираження взаємовиключення, диз'юнкції (від лат. *disjunctio* з *disjungo* — роз'єдную, розрізняю) [3, 63], альтернативи властиве поетичним контекстам X чи Y. Антонімічний контраст чи X, чи Y з повторюваним сполучником чи в поетичному контексті І. Франка має значення підсилення, яке підкреслює взаємовиключні основи: *І що хто в життьовому вирі Спіймав — чи радощі, чи муку, Барвисту рибу чи гадюку, Алмази творчості блискучі, Чи каяття терни колючі, Чи перли радощів укритих, Чи черепки надій розбитих — Най все в свої пісні складає І співчуття не дожидає;*

5) значення чергування, послідовності фактів, з яких один не може одночасно бути з іншим, але можливий після іншого, виражається в контексті то X, то Y поезії П. Тичини з членом антонімічної пари на позначення квітки трав'янистої рослини: *Танцюють згуки на дзвіниці, І плаче дзвін. Я йду. Мій шлях то із костриці, То із жоржин;*

6) значення перетворення однієї протилежності в іншу, протиріччя, тобто поєднання протилежностей у предметі, властиві контексту $X \rightarrow Y$ і формально виражені за допомогою дієслівно-прийменникових сполучень змінити на..., обернути в..., проміняти на..., творити з..., наприклад: *Почувши перший скрик дитини, Я не радію, — знаю я, Що хрест тяжкий їй дасть життя, В квітки тернами каяття, Оберне мрії всі в руїни...* (О. Олесь); *От я вже й збув із рук мороку: Любовний маєте сюжет! Тепер, як сміливий поет, Я, перепошуючи музу І лавр змінивши на кашкет, Річ поведу про кукурудзу* (М. Рильський). У поетичних контекстах А. Малишка та В. Пачовського значення перетворення однієї протилежності в іншу реалізується через співвідношення видо-часових форм дієслів бути — стати: *Вітряне дитинство зникло за горами, Ми ж були гіллячками, стали яворами!* (А. Малишко); *Була ж бо ти красна дівчина, а стала тополя, Ждучи козака з України, куди він пішов...* (В. Пачовський);

7) значення охоплення всього класу предметів розкривається в контекстах через X до Y і від X до Y, наприклад: *«Шлях до волі веде По тиранів кістках! До весни крізь зиму, Через терня до рож...»* (Б. Лепкий); *На чотири вітри, від північних лісів до моря, Від карпатських смерек до блакитного Дону — окрес, Та на груди цієї землі покладає історія Із шляхів, племенами протоптаних, вічний хрест...* (Є. Маланюк);

8) М. Рильський у поезії з ностальгічними мотивами використовує антоніми для вираження образного порівняння, оцінки різноманітних сторін означуваного, міри вияву властивостей предметів за допомогою конструкції X + ступінь порівняння прикметника або прислівника при дієслові, (ніж) Y, тобто протиставлення X < ніж Y: *Високі сосни, вам кладу поклін! Хоч, України польової син, Я більше звик до дуба, до грабини, До тих гаїв, де теплої години Лише осика шепчеться ясна; Хоч край мого дитячого вікна Береза довгі розпускала віти, Але навчився я і вас любити, Пишнозелені, пишноголосні.*

Семантика членів контекстуальних антонімічних конструкцій

Назви деревних рослин, які виступають членами контекстуальних антонімічних конструкцій у поетичних творах І половини ХХ ст., належать до 12-ти ЛСГ: 1) назви насіннячкових культур, а також їхніх плодів (яблуко, яблуна): *Там, де ми яблуні садили, Де вчили ми дітей письма, Де пісні вітер легкокрилий Свіжив весняні наші сили, — Війнула непроглядна тьма* (М. Рильський); 2) назви насіннячкових екзотичних культур (інжир): *Що правий берег ввечері спалахує жар-птицями, І цитрусами зваблює, й дівками-зоряницями, А лівий*

берег вигляне худенькими дівчатками, І кукурудзи чахлої убогими початками, Крізь зарослі зів'ялого інжиру Каганчиком з дельфінового жиру (Л. Забашта); 3) назви кісточкових культур, а також їхніх плодів (вишня, олива, персик, терен, черешня): ...поруч яблунь, Поруч вишень та черешень Вже рясніють мандарини, — Гості півдня золотого... (І. Муратов); 4) назви цитрусових культур, а також їхніх плодів (апельсин, мандарин, помаранча, цитрина, цитрус): Українські перші мандарини — З яблунями поруч у саду... (І. Муратов); 5) назви ягідних культур (клюква-журавлина, малина): Хто не знає сонетної мови: не життя — апельсиновий сад, не життя, а садок малиновий з мільйонами Шехерезад (О. Влизько); 6) назви рослин, які дають плоди й листя для прянощів (лавр): ...Так хочеться їти — на схід, на захід, В красу вогню, крізь пурпур, гнів і смерть, [...] Щоб на землі випалювати тавра, А на чолі смугастий знак від лавра (С. Гординський); 7) назви рослин, які дають плоди й листя для напоїв, а також назви напоїв (кава, чай): Вчительки пригощали нас чаєм, За селом канонада гула... (Л. Первомайський); 8) назви дикорослих листяних рослин (береза, бук, верба, граб, дуб, лоза, мімоза, осика, пальма, тополя, черемха, явір): Серця окрилені пошлем удаль ми — І на привіт черемхи та беріз Озвуться дальні, ясношатрі пальми, І морем зашумить тропічний ліс (М. Орест); 9) назви декоративних листяних рослин (азалія, бузок, олеандр, рожа, роза, троянда): Щасливий спів полине всюди, забудем ми про ночі злі, і між троянд гадюк не буде, а будуть люди на землі (В. Сосюра); 10) назви лікарських рослин і рослин-бур'янів (полін, рута): Чи я не ту встеляла руту, Не ті полотна льонови, Чи я не руту, а осмуту На щастя клала в голові? (А. Малишко); 11) назви хвойних дерев (кедр, смерека, сосна): Ще крок — і від межі Полісся Вже не скоцюрблена сосна, А шум волинського узлісся, Широкий лан, лунка весна (Є. Маланюк); 12) назви деревних ліан і їхніх сортів, а також їхніх плодів (виноград, кишмиш, плющ): В крові робітничі плечі (боротьба — не фунт кишмишу), а зорі розбитий глечик в очеретах: шу-шу-шу-шу... (В. Сосюра)

З семантикою антонімів тісно пов'язані їхні стилістичні функції. Вони знаходять вираження в особливих фігурах мовлення, які широко використовуються при реалізації естетичної функції мови. У поетичних творах I половини ХХ ст. однією з найпоширеніших фігур, які базуються на антонімії, є антитеза (з грецької *ἀντίθεσις* — протиставлення), що полягає «в протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їх мовних виражень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту (увиразнення протилежності, підкреслення несумісності або, навпаки, діалектичного співіснування тих чи інших понять)» [13, 26]. Антитези, побудовані на протиставленні контекстуальних антонімів, вживаються поетами як один з основних прийомів для створення контрастної характеристики образів, предметів, явищ. За допомогою антитези вони створюють цілу гаму настроїв, від ледве помітних іронічних відтінків до гнівних, нищівних сатиричних барв.

При виборі членів контекстуальних антонімічних конструкцій поетами враховуються біологічні характеристики деревних рослин (ареал поширення, вік, темпи розвитку, запах рослини, міцність деревини, властивість листя, колір квіток, лікувальні властивості), естетичне враження від рослин, а також їхнє тлумачення в українській, слов'янській і світовій символіці.

За характером співвіднесеності антонімів з позначуваними реаліями у складі узуальних антонімічних конструкцій, до яких зводяться контекстуальні антонімічні пари та ряди з членами — дендронімами, можна виділити дві семантичні категорії:

1) номінативні антоніми, які базуються на протиставленні самих предметів і явищ, що існують в об'єктивному світі як протилежні й тому мають денотативний (предметний) характер, й представлені 8-ма узуальними антонімічними парами, які належать до таких 3-х груп: а) антоніми, які називають протилежну орієнтацію в часі: МИНУЛИЙ ↔ ТЕПЕРІШНІЙ (гіллячки ↔ явори (А. Малишко); дубочки ↔ дуби (Л. Забашта); полин та бур'яни ↔ сади колгоспні (І. Муратов); сивина осик ↔ іскри золоті (М. Рильський); постаті тополь чернечі ↔ юні дерева (М. Рильський)); МИНУЛИЙ ↔ МАЙБУТНІЙ (будяки ↔ троянди (Л. Забашта); дубовий ↔ залізний (М. Рильський)); б) антоніми, які називають протилежну орієнтацію в просторі, вживаються з метою конструктивної організації тексту під час опису пейзажу, розвитку дії та її розгортання в просторі й часі: ВЕРШИНА ↔ НИЗОВИНА (сніг ↔ персики (М. Рильський)); ПІВДЕНЬ² ↔ ПІВНІЧ² (вітер півдня ↔ північна клюква (О. Олесь); гроно винограду ↔ хуртеча (І. Муратов); олеандри ↔ тундри (В. Поліщук); на Нілі пальма ↔ сосна на скандинавських берегах (Т. Осьмачка); пісня солов'їна, джейран, кабан, цитрина ↔ віхоли північний плач, лось-рогач, клюква-журавлина (М. Рильський)); СХІД² ↔ ЗАХІД² (Дін ↔ карпатські смереки (Є. Маланюк); скоцюрблена сосна ↔ шум волинського узлісся, широкий лан, весна (Є. Маланюк)); ТИЛ ↔ ФРОНТ (кава ↔ бій (Ю. Клен); чай ↔ канонада (Л. Первомайський)); в) антоніми, які називають протилежні явища об'єктивного світу та філософсько-світоглядні категорії: ГАРМОНІЯ ↔ ДИСГАРМОНІЯ (яблука, дуда ↔ бур'ян, орган (В. Свідзинський)); ДОБРО ↔ ЗЛО (білі лілії ↔ терни (Г. Чупринка); рожі ↔ терни (В. Сосюра); рожі ↔ терня (І. Франко); троянди ↔ гадюки (В. Сосюра)); ЛЮДИНА ↔ ПРИРОДА (руки, дід ↔ гілля, деревина німа [дуб] (А. Малишко)); РЕАЛЬНИЙ ↔ НЕРЕАЛЬНИЙ (життя ↔ апельсиновий сад (О. Влизько); життя ↔ садок малиновий (О. Влизько));

2) характеризуючі антоніми, протилежність яких базується на протиставленні окремих якостей, ознак, станів, відношень, властивих певним предметам і явищам і визначається сигніфікативним (понятійним) змістом слів, представлені в поетичних творах I половини ХХ ст. 25-ма узуальними антонімічними парами, які належать до 6-ти груп: а) антоніми, які характеризують почуття і стан людини: КОХАННЯ ↔ РОЗЛУКА (троянди червоні ↔ чорні троянди (В. Сосюра)); ЛЮБОВ ↔ СМЕРТЬ (мед, любов ↔ полин, смерть (М. Орест)); РАДІСТЬ ↔ СТРАЖДАННЯ (вінок з волошок ↔ вінок терновий (О. Олесь); квітки ↔ терни каяття (О. Олесь); квітки надій ↔ терни розпуки (О. Олесь); лотосові білі квіти ↔ геранія й тернові квіти (П. Карманський); любисток ↔ терен (Л. Первомайський)); РАДІСТЬ ↔ СУМ (праця й спів ↔ рожі туги (М. Драй-Хмара); рожі з білими листками ↔ рожі чорні (В. Пачовський); рози втішення ↔ горя рози (В. Барка); рута ↔ осмута (А. Малишко)); СИЛА ↔ КВОЛІСТЬ (дуб ↔ лоза (П. Тичина); сталь ↔ мімоза, літерфарисей, трус, ханжа (В. Сосюра)); ЩАСТЯ ↔ ГОРЕ (мед ↔ полин (О. Теліга); рута ↔ отрута (Є. Маланюк; Леся Українка); щастя ↔ терновий вінок (В. Пачовський)); б) антоніми, які характеризують фізичні та вольові якості людини, наявність — відсутність якихось навичок, знань: ДІЯЛЬНІСТЬ ↔ БАЛАКАНИНА (лаври діл ↔ слова (О. Ольжич)); КРАСА ↔ СИЛА (олеандр ↔ залізо (П. Тичина)); в) антоніми, які характеризують людину за соціальними оцінками: НАРЕЧЕНА ↔ ВДОВА (красна дівчина ↔ тополя (В. Пачовський)); г) антоніми, які характеризують емоційне й об'єктивно зумовлене ставлення до когось або чогось: БУДЕННИЙ ↔ СВЯТКОВИЙ (бюджети, газети, телеграми ↔ орхідеї, азалії (М. Рильський)); ВАЖЛИВИЙ ↔ ДРІБ'ЯЗКОВИЙ (боротьба ↔ фунт кишмишу (В. Сосюра)); ВИСОКИЙ ↔ НИЗЬКИЙ (лавр ↔ кашкет (М. Риль-

ський); оливний гай ↔ кукурудза (С. Гординський); рожа ↔ гній (В. Сосюра); тернові вінки ↔ блискучі вінки паперові (О. Олесь); ВІДДАНІСТЬ ↔ ЗРАДА (рожі ↔ чуже болото (Б. Лепкий)); ПОЗИТИВНИЙ ↔ НЕГАТИВНИЙ (квіти ↔ терни (Леся Українка); крин ↔ полин, бур'яни (О. Стефанович); м'ята-рута ↔ клинок (П. Тичина)); СЛАВА, ПОЧЕСТІ ↔ МУКИ, СТРАЖДАННЯ (вінок лавровий ↔ вінок терновий (В. Еллан-Блакитний; М. Рильський); лавр ↔ терен (М. Рильський); лавр ↔ тавро (С. Гординський); лаври й вінки ↔ бути побитим (В. Еллан-Блакитний); радощі, барвіста риба, алмази творчості блискучі, перли радощів укритих ↔ мука, гадюка, каяття терни колючі, черепки надій розбитих (І. Франко); рожі ↔ терня (Б. Лепкий)); г) антоніми, які характеризують суспільство: БАГАТИЙ ↔ БІДНИЙ (пундики й кава ↔ хліба шматочок (М. Рильський)); БАГАТСТВО ↔ БІДНІСТЬ (жар-птиці, цитруси, дівки-зоряниці ↔ худенькі дівчатка, кукурудза чахла, зів'ялий інжир, каганчик з дельфінового жиру (Л. Забашта); палати, пальми і золото ↔ бідні, дим (Л. Забашта)); ВОЛЯ ↔ НЕВОЛЯ (камінь ↔ плющ (М. Бажан)); МИР ↔ ВІЙНА (березовий ↔ бузовий (П. Тичина); горлиці, черешні й квіти мирні ↔ кулі, кров (І. Муратов); яблуні ↔ непроглядна тьма (М. Рильський)); МИРНИЙ ↔ АГРЕСИВНИЙ (туга за вербами ↔ солдатська пісня і аракчєєвський режим, потьомкінські атрапні села і мертвий міт про третій Рим (Ю. Клен)); НАЦІОНАЛІЗМ ↔ БІЛЬШОВІЗМ (співці малинові ↔ руді співці (В. Сосюра)); РІДНИЙ ↔ ЧУЖИЙ (берези ↔ пальми (В. Сосюра); верба ↔ екзотика (М. Рильський); верби ↔ кедри, олеандри (М. Рильський); верби, полин, будяки ↔ олеандрів цвіт, злото помаранч (С. Гординський); дуб, грабина, осика, береза ↔ сосна (М. Рильський); черемха та береза ↔ пальми (М. Орест); яблуні, вишні та черешні ↔ мандарини (І. Муратов); яблуні ↔ мандарини (І. Муратов)); СЕЛО ↔ МІСТО (верби ↔ провода (В. Сосюра)); д) антоніми, які характеризують якості, ознаки та стан предметів: ДЕШЕВИЙ ↔ ДОРОГИЙ (буковий ↔ срібний (І. Франко)); МІЦНИЙ ↔ СЛАБКИЙ (вино ↔ китайський чай (Ю. Клен)); ТВЕРДИЙ ↔ М'ЯКИЙ (дубина ↔ м'ята (А. Малишко)).

Отже, назви деревних рослин не утворюють пар загальнономовних антонімів, а можуть лише входити до складу контекстуальних антонімічних конструкцій, бо належать до іменників з конкретним значенням. У поетичних контекстах наявні антонімічні ряди симетричної та несиметричної будови, а протиставлення контекстуальних антонімів, крім моделі «слово ↔ слово», представлене й іншими моделями, один або обидва компоненти яких виражені вільними або стійкими словосполученнями. Крім сполучників сурядності і підрядності та інтонації, контекстуальні антонімічні протиставлення оформлюються за допомогою словотвірних, лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів, разом з якими вони реалізують у поетичних контекстах семантичні функції кон'юнкції, диз'юнкції, зіставлення і протиставлення, чергування, позначення всеохоплюваності, взаємного перетворення протилежностей і порівняння. За характером співвіднесеності антонімів з позначуваними реаліями у складі узуальних антонімічних конструкцій, до яких зводяться контекстуальні антонімічні пари та ряди з членами — дендронімами, у поезіях наявні пари узуальних номінативних антонімів, які мають денотативний характер, та узуальних характеризуючих антонімів, протилежність яких визначається сигніфікативним змістом слів. Предметом подальшого дослідження може стати аналіз і характеристика контекстуальних антонімічних відношень у поетичних творах I половини ХХ ст. з компонентами — назвами трав'янистих рослин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введенская Л.А. Антонимы русского языка // В кн: Введенская Л.А. Словарь антонимов русского языка. — Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1982. — С. 5-22.
2. Комиссаров В.Н. Проблема определения антонима (О соотношении логического и языкового в семасиологии) // Вопросы языкознания. — 1957. — № 2. — С. 49-58.
3. Куньч З. Риторичний словник. — К.: Рідна мова, 1997. — 341 с.
4. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови (Семантична структура слова). — Х.: Вища шк., 1977. — 114 с.
5. Львов М.Р. К вопросу о типах лексических антонимов // Русский язык в школе. — 1970. — № 3. — С. 72-76.
6. Львов М.Р. Русская антонимия и ее лексикографическое описание // В кн.: Львов М.Р. Словарь антонимов русского языка: Около 3200 антонимических пар / Под ред. Л.А. Новикова. — 7-е изд., испр. и доп. — М.: АСТ-ПРЕСС, 2001. — С. 3-30.
7. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике). — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. — 267 с.
8. Пастухова В.Я., Тимофеев В.П. Явление антонимии в русском языке // В кн.: Теория поэтической речи и поэтическая лексикография. — Шадринск: ШГПИ, 1971. — С. 32-65.
9. Полюга Л.М. Про антоніми та їх використання // У кн.: Полюга Л.М. Словник антонімів української мови / За ред. Л. С. Паламарчука. — 2-е вид., доп. і випр. — К.: Довіра, 1999. — С. 5-22.
10. Похлебкин В.В. Словарь международной символики и эмблематики. — 3-е изд. — М.: Междунар. отношения, 1995. — 560 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1973. — 439 с.
12. Тресиддер Дж. Словарь символов. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. — 448 с.
13. Українська мова. Енциклопедія. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. — 752 с.
14. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. — 2-е изд. — М.: БСЭ, 1998. — 685 с.

С.Б. Любарський

ПОЛІСЕМІЯ ТЕРМІНІВ ЗАГАЛЬНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

В українському мовознавстві актуальним напрямом дослідження є історія формування, структура та семантика національних терміносистем, що зумовлено розширенням функціональних меж мови науки та потребою в унормуванні основи її лексичного складу — термінології. Методологічні засади дослідження термінології в лінгвістиці пов'язані з іменами О.О. Реформатського, Б.М. Головіна, В.П. Даниленко, Д.С. Лотте та ін. Системність термінології розглядається у працях Т.Л. Канделакі, Г.П. Мельникова, Е.Ф. Скороходька. Особливості термінологічної номінації досліджуються Т.А. Журавльовою, М.Н. Володіною, Т.С. Пристайко та ін. Значна частина робіт являє собою лінгвістичний опис конкретних терміносистем, спрямований на виявлення структурно-семантичних особливостей термінолексики окремих галузей науки. Зокрема, в україністиці дослідженню біологічної термінології присвячено праці Л.О.Симоненко, математичної — А.М. Крейтор, геологічної — М.П. Годованої, психологічної — Л.П. Веклинець, педагогічної — Т.О. Бевз, друкарської — Е. Огар, хімічної — Г.В. Наконечної, Н.А. Цимбал тощо. Наше дослідження в цілому присвячене дослідженню української термінології загального землеробства, її системної організації та семантики. Мета пропонованої статті — з'ясування специфіки вияву явища полісемії у цій терміносистемі.

Однією з обов'язкових характеристик терміна вважають його моносемічність, проте більшість науковців схильються до думки, що однозначність — це лише тенденція термінологічних найменувань, однозначність є лише однією з вимог, які ставляться до терміна. Проблему полісемії в термінологічній лексиці